

Georges De Schutter

Nasaal of sjwa of allebei.

*De realisaties van het nasale meervoudssuffix bij substantieven in de Nederlandse dialecten**

Abstract

Among plural noun suffixes in modern Dutch *en*, going back to the Germanic consonantal n-flection, has by far the widest distribution. It has also an important place in pluralisation systems throughout the Germanic dialects spoken in the Netherlands, northern Belgium and a small part of northwestern France. In this article the surface forms in 20th-century dialects are studied: <ə, ən, n>. We started from two large sets of data covering the whole Dutch language area: the Goeman-Taeldeman corpus (G/T), compiled in 1980-1990, and the RND-collection, gathered over a fairly extensive period (from the twenties to the seventies). The first collection gives words (both singular and plural) in isolation, the second one provides us with a variety of plural word forms in a wide range of phonological settings (before words beginning with either vowels or consonants, or in isolation and in end position). By using data from both collections we are able to provide a survey of the singular-plural opposition in various noun classes (dialect maps 1-5, G/T-based), and of the surface plural forms in different environments (maps 6-7-8, RND-based). If we compare the realisations in maps 1-5 with those in map 6 (plurals in isolation or before pause), it appears (i.a.) that /ən/ as a surface form has a wider distribution in the more recent G/T-data, as compared with both /n/ and /ə/, than it has in RND. This calls for different types of explanations, the a priori suggestion being that /n/ > /ən/ would represent a natural evolution, /ə/ > /ən/ an unnatural one in this phonological environment.

---

*De kaarten 1 tot 5 bij dit artikel zijn op basis van het materiaal-Goeman-Taeldeman ontworpen door Thera de Jong. Ik wens haar hier nogmaals te danken voor de bijzonder leuke samenwerking.

1. Meervoudsuitgangen in het Nederlands en zijn dialecten

1.1 *Algemeen*

De meervoudsvorming van het Nederlandse substantief is het resultaat van een ingewikkelde reeks van zowel fonologische als morfologische regels en tendensen. Wat het fonologische betreft, is specifiek te vermelden: de reductie van onbeklemtoonde vocalen, waardoor de flexie-uitgangen veel van hun transparantie kwijt zijn geraakt. Morfologisch belangrijke processen zijn ten minste de volgende: het sterk prominent worden van de getalsoppositie, ten nadele van de casusonderscheidingen (al Vroegmiddelnederlands, cf. Marynissen, 1996, *passim*), het optreden van analogie in de paradigmata, en het zoeken naar “duidelijke” formele opposities tussen de getallen. Uit het samenspel en de spanning tussen de in se erg regelmatige fonologische processen, en de uiterst onvoorspelbare morfologische tendensen, is een onregelmatig, sterk lexicaal bepaald systeem van meervoudsvorming ontstaan.¹ Met “sterk lexicaal bepaald” wordt bedoeld dat vaak de meervoudsvorm (of de gebruiksmogelijkheden van verschillende vormen) naast het enkelvoud geleerd dient te worden, cf. b.v. engel-engelen / bengel-bengels / artikel-artikelen en artikels, voor sommige sprekers met betekenisverschil, cf. De Rooij, 1974: 63-64).

Het moderne Nederlands heeft als directe erfstukken van het West-germaanse flexiesysteem overgehouden:

- het “nasale” meervoudssuffix <ə(n)>, een product van de zwakke n-verbuiging;
- het “liquida”-suffix <ər>, secundair uitgebreid met <ə(n)> of <s>, dat ook al op een consonantisch flexiepatroon teruggaat: dat van de iz/az-stammen; hoewel lang niet alle substantieven die nu het suffix nemen oorspronkelijk tot die klasse behoord hebben, is een reflex daarvan nog wel dat ze in het Nederlands allemaal onzijdig zijn;
- het suffixloze meervoud, direct teruggaande op een aantal vocalische flexieklassen en -subklassen, maar in het hedendaagse Nederlands beperkt tot een specifieke gebruikswijze van substantieven die eenheden aanduiden (“vijf pond/man/liter”).

Veel minder duidelijk is de oorsprong van het s-suffix, waarvoor soms wilde afleidingsgeschiedenissen zijn voorgesteld,² maar dat, net als zijn Engelse equivalent, heel waarschijnlijk toch ook wel op het Oudwestgermaanse

¹ Een buitengewoon boeiend overzicht van de vroegste ons bekende varianten van het Nederlands is te vinden bij Marynissen (1996).

² Een recent overzicht in De Schutter (1998), waar behalve een overzicht van de literatuur, ook een argumentatie voor de hier aangehangen ontstaanstheorie gegeven wordt.

systeem terug te voeren is (een alternatieve nominatief/accusatief-mv.-vorm bij de mannelijke a-stammen, die zich vooral in de ingweoonse dialecten ontwikkeld heeft); het relatieve succes van <s> (het is het meest dynamische element van allemaal) is zeker op zijn fonetische “duidelijkheid” terug te voeren.

In tegenstelling met het Duits heeft de Nederlandse standaardtaal geen <ə>-meervoud, als erfgenaam van de sterke flexie, behouden. Wat in het Nederlands na de sjwadeletie-regel nog van dat type overbleef, is kennelijk volledig opgeslorpt door <ən>; aangenomen wordt, dat dat in een heel vroeg stadium gebeurd is (al in het Middelnederlands).

De verschillende mv.-typen komen in wisselende mate ook in de Nederlandse dialecten voor.

1.2 *Het “nasale” meervoudssuffix*

Ondanks de opmars van <s> in de laatste eeuwen, en wellicht vooral in het echt recente verleden, is in de Nederlandse standaardtaal het nasale meervoud nog steeds het meest frequente, en wat de typen van substantieven betreft die ermee gepluraliseerd worden, het meest algemene.

De Nederlandse dialecten (althans alle westelijke en centrale) vertonen hetzelfde patroon als de Nederlandse standaardtaal: het nasale meervoud heeft met name het uitgangloze en het sjwa-meervoud verdrongen. Voor een belangrijk deel zal dat wel op het streven naar “duidelijkheid” terug te voeren zijn (zeker in die gebieden waar de umlaut geen rol meer speelde), maar voor een deel is het succes ook wel door vroeg verloop van vocaaltammen naar de -frequente- n-klasse te verklaren. Hoe dan ook, al in het vroegste Middelnederlands zien wij dat <en>-grafieën ook de plaats innemen van klankwettig te verwachten <e>.³ Het valt natuurlijk niet a priori uit te sluiten dat in een of ander dialect van het hedendaagse Nederlandse taalgebied de oppositie tussen <ən>- en <ə>-meervoud voortleeft, maar waarschijnlijk is dat niet; en dat komt dan weer door de uitermate labiele toestand van het nasale element in het suffix (of eigenlijk beter in het eind-”rijm”⁴) <ən>. In de meeste omgevingen kan in de standaardtaal /n/ na sjwa gewoon weggelaten worden; het verschijnsel behoort tot het gewone, niet uiterst formele taalgebruik, m.a.w. er is geen stigmatisering mee verbonden.⁵ In heel veel dialecten is /n/-wegval na sjwa, behalve in bepaalde omgevingen, die sterk

³ Cf. o.a. Van Loey (1959: 123), Marynissen (1996: passim).

⁴ De reductie komt in principe ook voor aan het einde van morfemen op <ən> (b.v. regen, reden, keten).

⁵ Cf. zowel recente als wat oudere uitspraakgidsen zoals b.v. Blancquaert (1957: 108-109).

van woordsoort tot woordsoort kunnen verschillen,⁶ zelfs verplicht. Hoe moeten wij die stand van zaken interpreteren? Eén manier is om te stellen, dat er een fonologische regel werkzaam is, die de onderliggende /n/ in bepaalde omgevingen verplicht wegwerkt. Er is een alternatief: dat wij voor die dialecten een of meer regels invoeren, die in bepaalde omgevingen juist een /n/ als “tussenklank” genereren bij vormen die onderliggend gewoon op sjwa eindigen. Zo’n regel bestaat, alweer optioneel, natuurlijk ook in de standaardtaal, cf. “Dan moet de secretaresse-n-et maar weer oplossen - op die vergadering maakte-n-ie het wel erg bont”.

2. Het onderzoeksdesign

In dit artikel wordt de realisatie van het “nasale” meervoudssuffix in de dialecten van het Nederlandse taalgebied onder de loep genomen. Wij zullen de discussie daarbij zoveel mogelijk toespitsen op substantieven waarin het <ən>-suffix ook vanuit historisch oogpunt a priori te verwachten is, op basis van de klasse waartoe het substantief in het Westgermaans behoorde, of omdat ze na de Oudnederlandse periode aan een andere taal ontleend zijn, en vrouwelijk genus hebben aangenomen. Wij nemen aan dat dat de substantieftypen zijn waarbij het nasale meervoud in zowat alle Nederlandse dialecten verwacht mag worden. In punt 3 zullen wij uit het materiaal-Goeman-Taeldeman (verder aangeduid als: materiaal-G/T) de ev.-mv.-oppositie bij vijf zulke substantieven bespreken.

Het materiaal-G/T dat voor de beschrijving van de opposities tussen ev. en mv. gebruikt wordt, bestaat uit geïsoleerd opgevraagde woordvormen. In sociolinguïstisch onderzoek neemt men aan, dat het opvragen van zulke lijsten tot sterk “formeel” taalgebruik kan leiden. Men mag er natuurlijk wel van uitgaan dat de doelstelling van de enquête, het opsporen van het “echte” dialectgebruik, bij de ondervraagden bekend was, en dat die zeker hun best gedaan zullen hebben om dat “echte” dialect (de “informele” taal bij uitstek) zo dicht mogelijk te benaderen. Mogen wij dus in eerste instantie wel aannemen, dat het materiaal betrouwbaar is, voor het onderzoek dat wij hier op stapel hebben gezet, is er dan toch nog een ernstig inconvenient: we kunnen het verschijnsel maar in één enkele talige omgeving bestuderen: die van het gebruik van het woord in isolatie, in het beste geval dus gelijk te stellen met het gebruik in reële spreektaal aan het zinseinde of voor (gewilde) pauze. Aangezien n-deletie na sjwa (ook) als een vorm van doorgedreven assimilatie gezien kan worden (waarbij /n/ dus volledig aan een willekeurige volgende consonant assimileert), zou het interessant zijn ook andere omgevingen (voor

⁶ Cf. Blancquaert, Tavernier-Vereecken e.a. (1944), en De Wulf - Taeldeman (deze bundel).

vocaal, en voor verschillende typen van consonanten) mee in beschouwing te nemen.⁷ Daarvoor blijft het materiaal-G/T in gebreke.

Wij kunnen wel proberen de lacune enigszins op te vullen met materiaal uit de RND. Er zijn in die imposante verzameling nogal wat meervoudsvormen opgevraagd in zinsverband. Een volledige vergelijking met de gegevens uit het materiaal-G/T is natuurlijk onmogelijk, want maar uiterst zelden beschikken wij ook nog over de enkelvoudsvorm van precies dezelfde woorden; in elk geval niet vaak genoeg om een onderzoek helemaal volgens dezelfde lijnen als het boven beschreven design uit te voeren. Wij zullen het onderzoek op basis van dit materiaal dan ook noodgedwongen beperken tot de vorm van het meervoud; maar dan wel in drie verschillende omgevingen: aan het zinseinde of voor pauze (de omgeving die direct aansluit bij die van het materiaal-G/T), voor onmiddellijk volgende vocaal, en voor een woord dat met consonant begint. Over dat onderzoek wordt gerapporteerd in punt 4.

3. De ev.-mv.-paradigmata in de Nederlandse dialecten

(materiaal-G/T)

3.1 De onderzochte woorden

De oppositie tussen de twee vormen, die, als wij even mogen abstraheren van de zeldzame genitiefvorm-ev., tezamen het formele paradigma van het nomen vormen, wordt bekeken bij de volgende woorden:

- twee aloude n-stammen: het mannelijke beer en het onzijdige oog (in veel dialecten al eeuwen geleden vrouwelijk geworden);
- een post-Westgermaans leenwoord met vrouwelijk genus: taart;
- twee woorden die in het Oudnederlands tot de sterke verbuiging behoorden: de onzijdige ja-stam bed, en de vrouwelijke jô-stam rib.

De laatste twee woorden worden gekozen omdat bij die klassen in een - wellicht naar dialect verschillend - stadium gelijkheid van de ev.- en mv.-vormen (allebei eindigend op sjwa) verwacht mag/mocht worden. Die situatie zal wel bij uitstek invoering van een “duidelijke” meervoudsuitgang ter onderscheiding t.o.v. het ev. bevorderd hebben. Daarbij kwam, althans in een vroeg stadium, <ən> in aanmerking, en die mv.-uitgang bleef acceptabel, op voorwaarde dat hetzij de /n/ in de uitspraak bewaard bleef (ev. ə - mv.

---

⁷ Wat dat laatste betreft, zien wij b.v. bij de adnominale woorden de genus-/n/ (in mannelijk ev.) in sommige dialecten voor sommige consonanten wél, voor andere niet verdwijnen; b.v. Antwerps (en vrij algemeen Brabants en Oost-Vlaams): [nən tak - nəm bu:r - nən di:f], maar [nə kop - nə lap - nə zot].

ə(n)), hetzij de ev.-vorm er uiteindelijk zijn sjwa bij inschoot (ev. ø - mv. ə). Opgemerkt mag nu al worden dat in bepaalde dialecten die de ev.-vorm op sjwa behielden, <ən> niet (meer?) volstond, en dat nogal eens voor het in elk geval duidelijke stapelmeervoud <ə(n)s> (bedde(n)s) gekozen werd. Dat is met name gebeurd in het ruime grensgebied tussen Oost-Vlaams en zuidelijk Brabants, en verder ook vaak in de West-Vlaamse Westhoek. Opgemerkt moet trouwens worden dat die stapelvorm vaak ook behouden bleef in dialecten die (later?) wel apocope van sjwa in het ev. toepasten.

3.2 De theoretisch mogelijke ev.-mv.-paradigmata⁸

Wij zullen er nu van uitgaan dat in het Nederlands en zijn dialecten minimaal de volgende evoluties plaatsgehad kunnen hebben bij stammen die in het oudste Middelnederlands potentieel een enkelvoud op <ə> en/of een meervoud op <ə(n)> vertoond hebben:

- R1. Wegval van eind-sjwa in de enkelvoudsvorm; dat kan op heel verschillende manieren, en in heel verschillende stappen gebeurd zijn in de dialecten van de Nederlanden. Een rol daarbij kan gespeeld hebben: de oorspronkelijke lengte van de uitgang in het Oudnederlands, maar ook het gewicht van de stam (zwak-sterk rijm van de syllabe voorafgaand aan die die de uitgang opnam, b.v. resp. be-ren - bed-den). Wij kunnen daar niet voor elk dialect apart op ingaan. In de gekozen set van stammen zijn de verschillende condities gerealiseerd: beer had oorspronkelijk een korte uitgang, en /be/ van de meervoudsstam was in het Oudgermaans “licht” (het eindigt op korte vocaal); taart had vanuit het Oudfrans een korte uitgang <ə>, maar /tar/ is in het Nederlands althans, “zwaar”, de overige woorden hadden een lange uitgang (lange vocaal of de combinatie van <j> + vocaal) en een “zware” stamsyllabe (resp. /au/, /bad/ en /reb/).
- R2. De vorm op sjwa kan tot <ən> uitgebreid worden (b.v. doordat in bepaalde condities -cf. boven- de met <n> uitgebreide vorm veralgemeend wordt); wat de enkelvoudsvorm in een heel vroeg stadium betreft, kan ook gedacht worden aan veralgemening van een andere casusvorm (de accusatief, b.v.) naar de nominatief.⁹

⁸ Meervouden op /s/, ook eventuele stapelvormen, blijven zowel in de tekst als op de kaarten volledig buiten beschouwing.

⁹ Marynissen (1996: 317-318) geeft voor het dertiende-eeuwse Nederlands een heel beperkt aantal enkelvoudige vormen op <en>; maar in één enkel geval staat die in nominatiefunctie. Uitbreiding van de accusatiefvorm naar nominatiefuncties is ook pas in het latere Middelnederlands en in de zestiende-eeuwse taal frequent geworden; maar in dat taalstadium was /n/ in het enkelvoud al (grotendeels) verdwenen, ook in de oblieke casussen.

¹⁰ Voor dat laatste aspect zie men De Wulf & Taeldeman (2001) in deze bundel.

- R3. Reductie van <ən> tot <ə> (facultatief of verplicht, en al dan niet aan bepaalde condities of omgevingen gebonden¹⁰).
- R4 (alternatief van R3). Reductie van het suffix door wegval van de sjwa. De nasaal blijft over, wordt min of meer sterk syllabisch, en assimileert qua articulatieplaats gewoonlijk aan de eind-stamconsonant, b.v. zoals in [ha.kn ⇒ha.kŋ - ribn⇒ribm].

Met die vier “regels” krijgen wij voor deze substantiefklasse acht potentiële ev.-mv.-paradigmata:

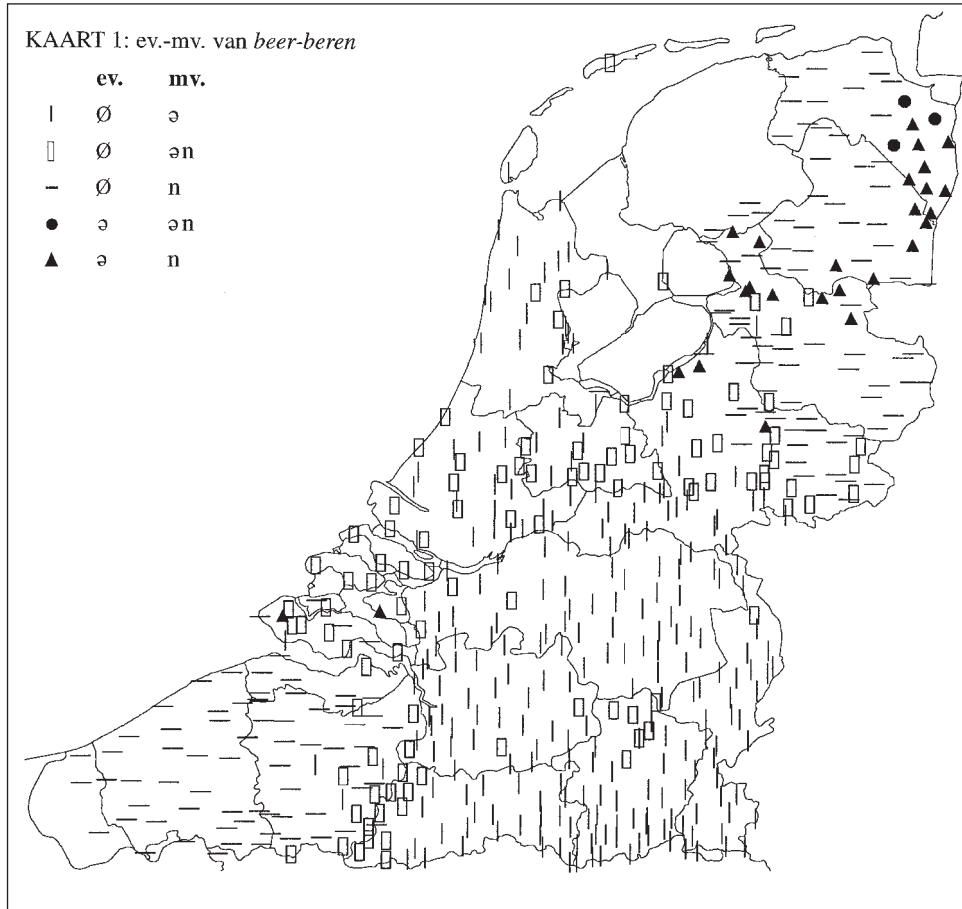
- P1. <ə-ən>: het oorspronkelijke paradigma voor deze substantiefklasse in het oudste Middelnederlands; denkbaar is dat het ook in bepaalde woorden ontstaan is door analogie: b.v. een enkelvoudsvorm op consonant die zich formeel aan een anderszins verwant woord aanpast, of een ev. op <ən> dat zijn /n/ verliest (terwijl het meervoud die /n/ wel behoudt).
- P2. <ə-ən>: toepassing van R1 op de ev.-vorm van stadium P1, hoe ook ontstaan.
- P3. <ən-ən>: toepassing van R2 op de ev.-vorm (uiteraard is zo’n proces erg contra-intuïtief, omdat door de a priori al niet vanzelfsprekende toevoeging in het enkelvoud vormgelijkheid in het paradigma ontstaat); zoals gezegd wint het type aan “natuurlijkheid” als wij ervan uitgaan dat de ev.-vorm, althans bij mannelijke woorden, ook op andere naamvallen dan de nominatief terug kan gaan.
- P4. <ə-ə>: toepassing van R3 op P1 (alleen mv.) of op P3 (beide vormen).
- P5. <ə-ə>: toepassing van R3 op de mv.-vorm van P2.
- P6. <ə-n>: toepassing van de alternatieve R4 op de mv.-vorm van P2.
- P7. <ə-n>: toepassing van R4 op de mv.-vorm van P1.
- P8. <n-n>: toepassing van R4 op de twee vormen van P3.

De waarschijnlijkheidsgraad dat elk van de acht mogelijke paradigmata¹¹ ook

¹¹ Er zijn natuurlijk nog meer theoretische mogelijkheden, b.v. <ən-ə>, <ən-n>, <n-ə>, maar die vereisen telkens herhaalde toepassing van bepaalde regels, waarbij bovendien paradigmata ontstaan die wel heel “gek” ogen, gegeven de historische vormen (P1). Van de eerste twee paren geldt trouwens ook nog dat die ingaan tegen de “natuurlijkheidswet”, die stelt dat een vorm x (i.c. het meervoud), niet korter mag zijn dan een vorm y (i.c. het enkelvoud) waarvan hij is afgeleid. Wat, ook weer theoretisch, nog mogelijk is, is dat een type uit een ander ontstaat op een andere manier dan hier aangegeven; zo zou P3 b.v. kunnen ontstaan op basis van P7, of P7 op basis van P6, enz.; ook daarbij is toepassing van een relatief groot aantal stappen noodzakelijk. Ook deze principiële mogelijkheid laten wij in wat volgt buiten beschouwing. We zullen van de acht overblijvende paren als de “primaire paren” spreken, en er gemakshalve van uitgaan dat die redelijk direct met het uitgangsparadigma P1 verbonden zijn. De beperking tot de voorgestelde typen is en blijft natuurlijk tot op zekere hoogte arbitrair.

in de realiteit van een of andere taalvorm verschijnt, is in se natuurlijk sterk variabel: zoals aangeduid zijn sommige assumpties voor toepassing van een bepaalde regel wel erg vergezocht. Toch blijkt dat zeven van de acht “primaire” paren wel degelijk in het onderzochte materiaal voorkomen, en wel telkens in een zodanige geografische constellatie, dat aan de realiteit ervan niet echt getwijfeld kan worden.

Wij bekijken nu de vijf kaarten in detail.

3.3 *Beer-beren* (kaart 1)

3.3.1 DE ENKELVOUDSVORM

De eind-sjwa van het Vroegmiddelnederlands is in het ev. maar heel sporadisch bewaard gebleven: er zijn twee meldingen op de Zeeuwse eilanden, ook twee aan het IJsselmeer in Gelderland, een west-oost-strook aan weerszijden van de grens tussen Overijssel en Drente, en ten slotte een aaneensluitend

gebiedje in de Groningse en Drentse Veenkoloniën. Het blijkt dus wel, dat de combinatie van (oorspronkelijk) korte stam en korte suffixvocaal in de meeste gebieden, ook daar waar sjwa-retentie in andere formele substantieftypen nog normaal is, voor de enkelvoudsuitgang funest is geweest.

3.3.2 DE EV.-MV.-PARADIGMATA

In totaal noteren wij vijf verschillende ev.-mv.-opposities.

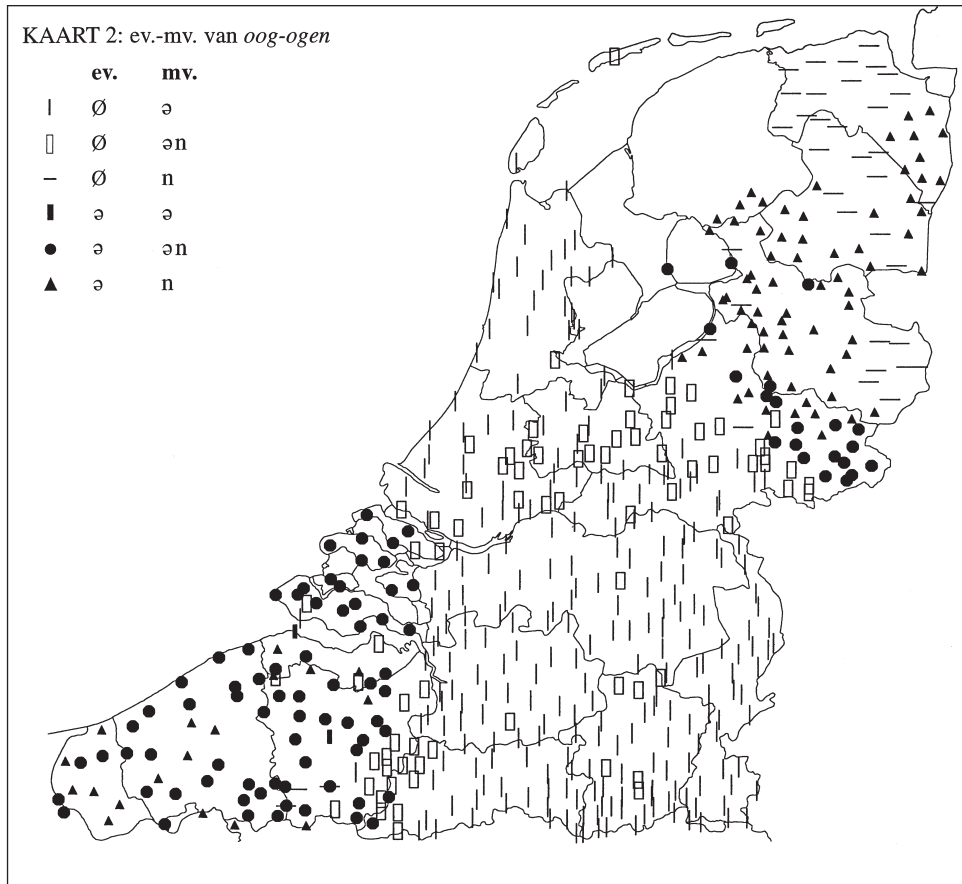
Als het enkelvoud op sjwa eindigt, blijft in alle gevallen de <n> van het suffix bewaard; met uitzondering van een drietal plaatsen in het noordoosten van Groningen (met <ə-ən>, P1), valt wel overal de sjwa weg. We krijgen hier dus als absoluut dominant patroon: <ə-n> (P7).

Bij uitgangsluut enkelvoud komen de drie paradigmata telkens in groten getale voor:

- <∅-ə> (P5) is veruit het sterkste vertegenwoordigd. Het is te vinden in het hele gebied van Noord- en Zuid-Holland (behalve de Eilanden), Utrecht, de westelijke helft van Gelderland, Noord-Brabant, Antwerpen, de twee provincies Limburg, en Vlaams-Brabant met uitzondering van Brussel en het Pajottenland. Wel dient opgemerkt dat het in sommige van die gebieden relatief tot sterk in de minderheid is (cf. verder); ook het oosten van Oost-Vlaanderen levert een paar vermeldingen op.

- <∅-ən> (P2) heeft, met uitzondering van de Zuid-Hollandse en de noordelijke Zeeuwse Eilanden, nergens een homogeen verspreidingsgebied; het is wel het sterkste paradigma in Utrecht en het westen van Gelderland, behalve de zuidelijke strook (van de Betuwe tot Nijmegen) enerzijds, in het uiterste oosten van Oost-Vlaanderen en het Vlaams-Brabantse Pajottenland anderzijds. Ook in twee andere gebieden is het goed vertegenwoordigd: de hele provincie Zuid-Holland, en het oostelijke deel van de Kempen in Antwerpen en Belgisch-Limburg. Elders zijn de opgaven sporadisch of onbestaande.

- <∅-n> (P6) is de enige vorm in een aaneensluitend gebied dat Frans- en West-Vlaanderen, West- en Centraal-Zeeuws-Vlaanderen, en de grote westelijke helft van Oost-Vlaanderen omvat. Het paradigma deelt verder de noordoostelijke provincies Groningen, Drente, Overijssel en een noordelijk-noordoostelijk deel van Gelderland gedeeltelijk met het boven besproken <ə-n> (P7).

3.4 Oog-ogen (kaart 2)

3.4.1 DE ENKELVOUDSVORM

Wat bij vergelijking met de vorige kaart meteen opvalt, is dat het aantal dialecten waarvoor sjwa-enkelvoud wordt opgegeven, sterk toeneemt, en dat bovendien ook behoorlijk coherente gebieden ontstaan: het hele zuidwesten, van Goeree-Overflakkee over de Zeeuwse Eilanden, Zeeuws-Vlaanderen en Oost-Vlaanderen behalve het uiterste oosten, tot Frans- en West-Vlaanderen aan de ene kant, het grootste deel van de noordoostelijke provincies van Nederland aan de andere (uitzonderingen daar zijn grote delen van Groningen en Drente enerzijds, Twente anderzijds).

Het enkelvoud heeft geen uitgang in het hele centrale gebied van Noord-Holland tot Limburg, en in de net genoemde “uitzonderingsgebieden” in het noordoosten.

3.4.2 DE EV.-MV.-PARADIGMATA

Op deze kaart vinden wij zes paradigmata gerepresenteerd.

Bij opgave van sjwa-enkelvoud zijn dat bijna uitsluitend <ə-ən> (P1) en <ə-n> (P7); telkens één keer in Zeeland en in Oost-Vlaanderen (Gent) treffen wij bovendien het paradigma zonder oppositie aan: <ə-ə> (P4). P1 maakt in het zuidwestelijke gebied uitgesproken de dienst uit: alleen in de grensstreek tussen Oost- en Zeeuws-Vlaanderen, en in Frans-Vlaanderen en het centrum en het zuidwesten van West-Vlaanderen is P7 ook redelijk vertegenwoordigd. Dat laatste is dan weer dominant in het noordoosten, behalve in het deel van Gelderland met sjwa-enkelvoud: daar komt P1 even vaak voor.

De drie paradigmata met sjwaloos enkelvoud die wij op de beer-berenkaart aantreffen, komen hier terug; ook de verspreiding ervan verschilt nauwelijks voor P2 en P5; dat laatste (<ø-ən>) komt relatief wel wat minder vaak voor dan <ø-ə>; <ø-n> (P6) blijft, afgezien van een drietal sporadische gevallen in het zuidwesten van Oost-Vlaanderen, temidden van meldingen met sjwa-enkelvoud, beperkt tot het noordoosten van het taalgebied (de “Nedersaksische” dialecten).

3.5 Taart-taarten (kaart 3)

3.5.1 DE ENKELVOUDSVORM

Ten opzichte van de oog-ogen-kaart zijn er maar een paar afwijkingen: het type met sjwa is in Oost-Vlaanderen tot aan en zelfs even over de grens met Vlaams-Brabant verspreid. Anderzijds is het type zonder sjwa in de Stellingwerven en in de kop van Overijssel sterk aanwezig. En helemaal verwonderlijk is, althans op het eerste gezicht, het sjwaloze enkelvoud in het uiterste zuidwesten.¹² Spectaculairder nog is, dat we hier een nieuw type aantreffen: het enkelvoud op <n> in de Achterhoek en Twente. Dat type komt in heel Twente voor, maar op deze kaart is het niet vaak te vinden.¹³

3.5.2 DE EV.-MV.-PARADIGMATA

Zoals pas gezegd: <n-n> (P8), dat zonder enige twijfel op een vroeger <ən-ən> (P3) teruggaat, wordt nog voor een paar plaatsen in Twente en de Achterhoek opgegeven; veel talrijker zijn in dezelfde streek de opgaven <n-ns>

¹² Wellicht is dat te verklaren door een relatief late (her)-ontlening aan het Frans, waar de eindvocaal (althans in de noordelijke helft van het taalgebied) al sedert eeuwen verdwenen is. Eigenaardig is wel dat in de meervoudsvorm <ən> (en niet syllabische <n>) optreedt. Aan dit toch wel opmerkelijke feit wordt hier verder geen aandacht besteed.

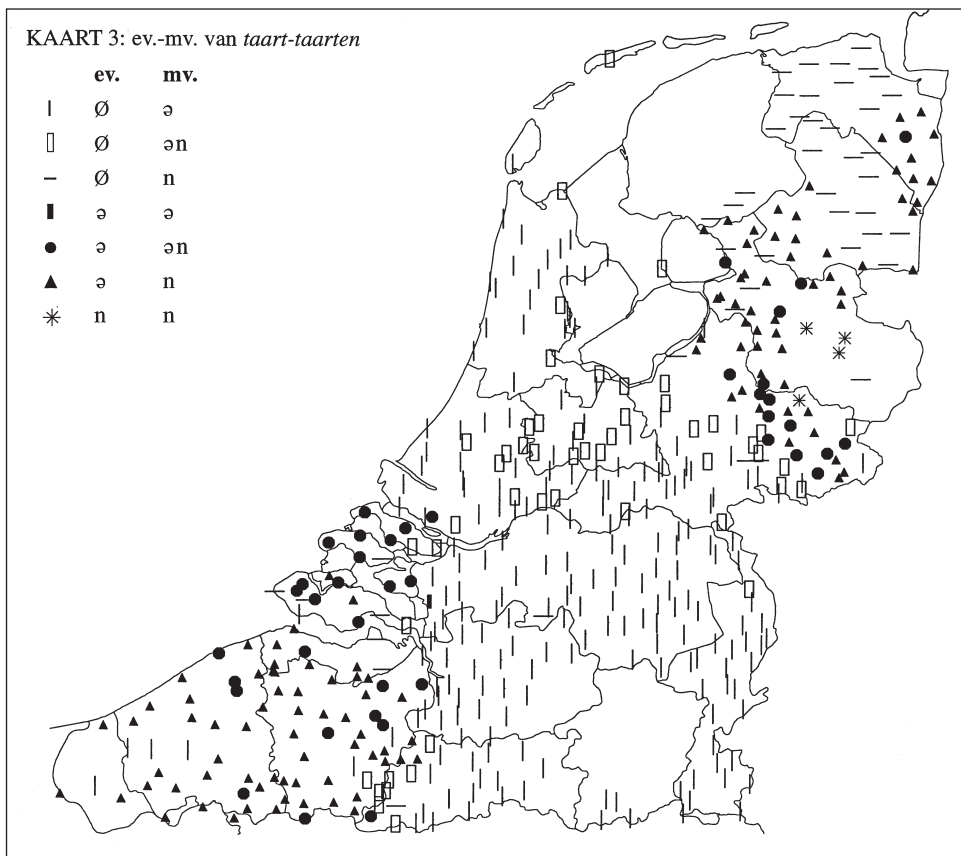
¹³ Meestal treedt als meervoudsvorm taartens op: het oppositieloze paradigma <n-n> (cf. verder) heeft er dus kennelijk toe geleid dat het “duidelijke” suffix <s> in het mv. een kans kreeg.

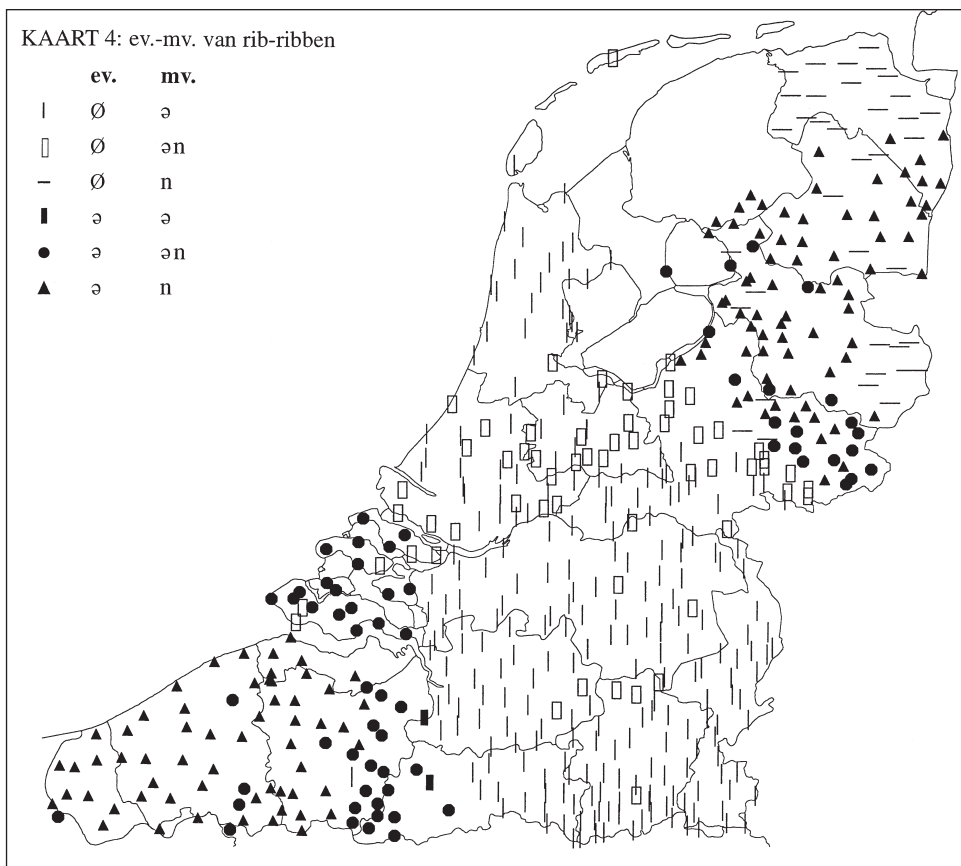
(van hedendaags standpunt uit te reduceren tot <ø-s>, waarbij dus /n/ door herinterpretatie tot de stam is gaan behoren).

<ə-ə> (P4) wordt precies één keer opgegeven (voor Bergen-op-Zoom).

<ə-n> (P7) is veel en veel frequenter dan <ə-ən> (P1). Dat is vooral te wijten aan de opgaven in het zuidwesten, waar het relatieve aandeel van P1 overal, behalve op de noordelijke Zeeuwse en de Zuid-Hollandse eilanden, drastisch daalt. Een vergelijkbare daling van P7, maar dan minder uitgesproken, is er toch ook in het noordoosten.

Bij de sjwaloze enkelvouden komen dezelfde typen terug als op de vorige kaarten. Er zijn nog wat minder <ø-ən>-vermeldingen (P2) dan op de oog-og-en-kaart. En <ø-n> (P6) zwaait, van die drie, onbedreigd de scepter in het noordoosten.

3.6 Rib-ribben (kaart 4)

3.6.1 DE ENKELVOUDSVORM

In het zuidwesten niets nieuws t.o.v. de vorige kaart, tenzij dan dat de grens tussen vormen met en zonder sjwa nog wat verder naar het oosten toe loopt: bijna de helft van Vlaams-Brabant wordt mee opgeslokt. Ook in het noordoosten zijn sjwavormen in een veel homogener gebied dan bij welke vorige kaart ook koerant:¹⁴ alleen het grootste deel van Groningen (zelfs een groter deel dan op de vorige kaarten) en heel Twente zijn homogeen sjwaloos.

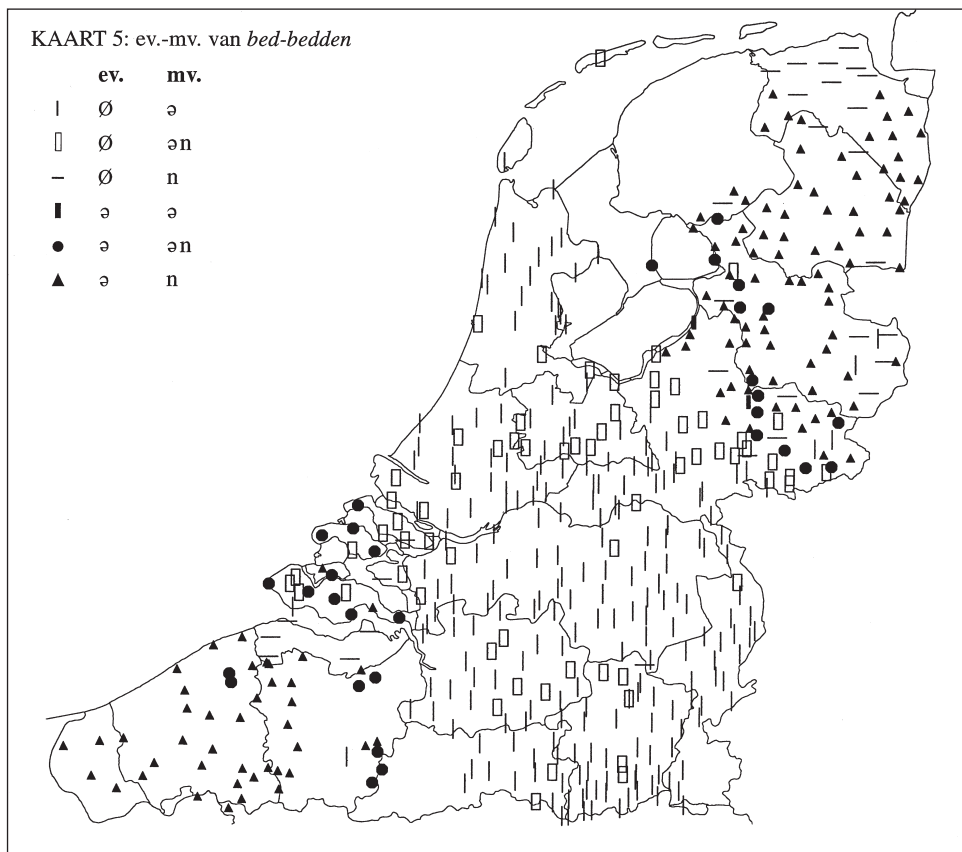
3.6.2 DE EV.-MV.-PARADIGMATA

Wat de verspreiding van <ə-ən> (P1) en <ə-n> (P7) betreft, zijn er heel weinig verschillen met de taart-taarten-kaart: P1 is in het zuiden van Oost-Vlaanderen en in Vlaams-Brabant natuurlijk beter vertegenwoordigd op de

¹⁴ In tegenstelling met de vorige kaarten blijkt nu b.v. ook het eiland Urk tot het gebied met sjwa-enkelvoud te behoren.

rib-ribben-kaart, maar dat komt voor een groot deel doordat er nu eenmaal meer enkelvoudsvormen met sjwa zijn. Wat verder opvalt is, dat in nogal wat streken (het oosten van Zeeuws-Vlaanderen, het Waasland in Oost-Vlaanderen en vooral Vlaams-Brabant) in het meervoud het “duidelijke” suffix <ə(n)s> ter hulp gekomen is. Blijkbaar is <ən>, het alternatief dat het in de buurt vaak toch wel gered heeft, niet altijd als “echt duidelijk genoeg” gevoeld.

Bij de sjwaloze enkelvoudsvormen spreidt <ø-ə> (P5) dezelfde rustige heerschappij tentoon t.o.v. <ø-ən> (P2), dat wel weer helemaal in dezelfde gebieden opduikt als op de voorgaande kaarten. De weinige dialecten waar in het noordoosten een sjwaloos enkelvoud opgegeven wordt, hebben (ook alweer) <ø-n> (P6), een paradigma dat op kaart 4 nergens anders voorkomt.

3.7 *Bed-bedden (kaart 5)*

3.7.1 DE ENKELVOUDSVORM

Bed verschilt van rib alleen maar relevant in die zin dat het eerste een onzijdige ja-stam, het tweede een vrouwelijke jô-stam is. Wat de evolutie van het paradigma betreft, zijn er dan ook niet veel verschillen te verwachten. Gegeven het feit dat sjwa-enkelvoud nogal eens met vrouwelijk, maar zeker niet met onzijdig genus geassocieerd wordt (cf. Van Loey, 1959: 129-130), zou verwacht mogen worden dat sjwa-ev., althans in het zuiden, bij bed minder voorkomt dan bij rib. De theorie wordt door de praktijk weerlegd. Weliswaar komen sjwavormen in het enkelvoud niet fundamenteel verder naar het oosten voor dan bij het vrouwelijke rib, maar er is indirecte evidentie te over, dat althans op een zeker ogenblik vormen met sjwa in het enkelvoud wél veel verder naar het oosten toe verspreid zijn geweest dan bij rib. Dat valt af te leiden uit het feit dat meervoudsvormen als beddes b.v. ook tot in het noordwesten van de provincie Antwerpen voorkomen (op onze kaart levert dat een vrij groot aantal open plaatsen op). Wij mogen er geredelijk vanuit gaan dat die in de plaats van het niet-distinctieve meervoud bedde (naast een gelijkkluidend enkelvoud) ontstaan zijn. Helemaal in dezelfde richting wijst ook het feit dat het meervoud op <ən> op geen enkele andere kaart zo frequent is in het oostelijke Zuid-Brabants (Antwerpen en Vlaams-Brabant): blijkbaar stond ook dat meervoud als duidelijke vorm (naast ev. bedde/berre) zo sterk, dat het ook na de reductie van het ev. tot sjwaloos bed nog een hele tijd (vaak tot nu toe zelfs) bewaard bleef. Intussen is de sjwaloze ev.-vorm ook bij dit woord wel degelijk verder naar het westen opgerukt.¹⁵

Ook in het “Saksische” noordoosten staan de ev.-vormen met sjwa sterker dan bij rib: ze zijn nu weer, net zoals op de overige kaarten, volop aanwezig in de Veenkoloniën.

3.7.2 DE EV.-MV.-PARADIGMATA

Als wij geen rekening houden met de voor dit woord relatief talrijke <s>-meervouden, krijgen wij voor alle paradigmata vrijwel dezelfde spreiding als op de rib-ribben-kaart. Net als daar zijn er in totaal zes paradigmata gerealiseerd. Het enige echt merkwaardige feit is, zoals boven al gezegd, de ruime distributie van P1 (∅-ən) in de oostelijke helft van Nederlandstalig België. Ook andere kaarten geven daar (vooral in het oosten van de provincie Antwerpen en het

¹⁵ In het spoor daarvan is trouwens ook het “regelmatige” meervoud bedde aan invloed gaan winnen. Ikzelf (geboortig van Hoogboom, K 221a) heb in mijn jeugd (de jaren 40-50 van de vorige eeuw) de vorm beddes nog herhaaldelijk bij allerlei mensen in mijn omgeving gehoord, maar kan me niet voorstellen ooit wat anders gezegd te hebben dan bedde.

noorden van Limburg toch) een paar vermeldingen van, maar op kaart 5 zowel de ruimtelijke verspreiding als de concentratie buitengewoon sterk.

3.8 Synthese

De vijf kaarten apart vertonen nogal wat verschillen. In dit punt probeer ik de gegevens i.v.m. de distributie van de acht mogelijke paradigmata bijeen te brengen, en een globaal beeld te geven.

- P1 <ə-ən> is bij oog-ogen veruit het frequentst (ook relatief t.o.v. het totale aantal gevallen met sjwa-enkelvoud). De beer-beren-kaart staat aan het andere eind van het spectrum; daar komt het type vrijwel niet voor, maar dat heeft vooral van doen met het feit dat sjwa-enkelvoud ook in het zuidwesten (de voornaamste haard van dat vormtype) vrijwel niet meer voorkomt. Als wij bekijken hoe de verhoudingen in het zuidwesten liggen, dan is het duidelijk dat na oog-ogen komen (in deze volgorde): rib-ribben, bed-bedden en taart-taarten. Met andere woorden: gutturale en labiale eindconsonanten houden deletie van sjwa, en daarop volgende assimilatie van de nasaal makkelijker af dan dentale (cf. ook Taeldeman, deze bundel). Om een universele tendens gaat het daarbij zeker niet: in het noordoosten is de gradatie niet vast te stellen: daar is sjwadeletie in alle omgevingen nagenoeg even frequent.

- P2 <∅-ən> is bij de oorspronkelijke <n>-stammen (beer-beren, oog-ogen) in het Nederlandse kerngebied (Zuid-Holland, Utrecht en aangrenzende gebieden) heel frequent; bij het leenwoord taart-taarten en bij de oorspronkelijke vocaalstammen bed-bedden en rib-ribben gaat het type daar lichtjes achteruit t.o.v. wat bij de oorspronkelijke n-stammen gebruikelijk is. Het opmerkelijkste feit betreft echter het grensgebied tussen Brabants en Vlaams (de Denderstreek en het Land van Waas): daar treffen wij bij de oorspronkelijke <n>-stammen P2 aan, bij de andere woorden heeft het sjwa-enkelvoud (en dus ook een of ander afwijkend paradigma) stand gehouden of de overhand gehaald.

- P3 <ən-ən> hebben wij niet aangetroffen; het type dient echter als de historische basis voor het wel geattesteerde type P8 <n-n> geponeerd te worden (cf. de “regels” die wij in 3.2 als “natuurlijk” voorgesteld hebben).

- P4 <ə-ə>. Alles tezamen hebben wij maar een achttal attestaties van dit type gevonden (verdeeld over niet minder dan vier kaarten). De geografische verdeling (meestal aan de grenzen waar verschillende paradigmata op elkaar stoten, eventueel ook in de bekende “overgangsgebieden, zoals

b.v. het Oost-Vlaamse Gent¹⁶) wijst in de richting van een vermenging van systemen: terwijl in het ev. eigenlijk paradigma x (hier: dat met sjwa) gevolgd wordt, geldt in het mv. paradigma y (hier: dat zonder nasaal). Het resultaat is samenvalling van ev. en mv.

- P5 <ø-ə> is het meest koerante paradigma in de standaardtaal, en overduidelijk ook in de Nederlandse dialecten in 't algemeen: op alle kaarten neemt het bijna de helft van alle attestaties voor zijn rekening. De kampioenen daarbij zijn de Noord-Brabantse en de Limburgse dialecten enerzijds, de Noord-Hollandse anderzijds. In beide kerngebieden zijn er nog wel haarden van andere typen.

- P6 <ø-n> is bijna exclusief beperkt tot de noordoostelijke dialecten (van Groningen tot Twente): overal waar in dat gebied het enkelvoud de sjwa afgestoten heeft, is het type -praktisch- alleen heersend. Dat zou erop kunnen wijzen, dat het sjwaloze enkelvoud aan een recente vernieuwing toegeschreven moet worden. Het enige gebied waar wij het paradigma ook nog gevonden hebben, is Zeeland, met een sterke concentratie in Zeeuws-Vlaanderen; daar is het beperkt tot het woord *bed*. Boven is er al op gewezen dat dat woord waarschijnlijk pas relatief recent de sjwa van het enkelvoud verloren heeft; dat zou dus ook in dit westelijke gebied naar een vergelijkbare “verklaring” als in het noordoosten (daar voor veel meer woorden) leiden.

- P7 <ə-n>. Onder de typen met sjwa-enkelvoud is dit paradigma zonder twijfel het “duidelijkste”: tegenover een enkelvoudsvorm op sjwa (vocaal) staat een meervoud op (eventueel syllabische) consonant. Het type is in het noordoosten bij alle bestudeerde woorden bijzonder populair.¹⁷

- P8 <n-n> komt maar op één enkele kaart (taart-taarten) voor (in het oosten van Overijssel). De geografische nabijheid van het structureel sterk afwijkende paradigma <n-ns> (of, na herinterpretatie: <ø-s>) wijst erop dat het samenvallen van de twee vormen als weinig gelukkig ervaren is: zoals wel vaker gebeurt, is het het duidelijke meervoudssuffix <s> dat soelaas brengt.

---

¹⁶ Op de uitzonderingspositie van Gent t.a.v. fenomenen die in de rest van Oost-Vlaanderen voorkomen, wordt om de haverklap gewezen (een uitvoerige bespreking bij Taeldeman, 1985: 227-233). Wat de meervoudsuitgang betreft vinden wij die positie al gesignaleerd bij Blancquaert, Tavernier-Vereecken e.a. (1944: 10).

¹⁷ Alleen in het zuidelijke grensgebied met de sjwaloze enkelvoudsvormen is het type wat minder algemeen.

Nog een laatste, wel erg tentatieve, ordening van de gegevens: uit de huidige verdeling van de paradigmata zou een relatieve afstand t.o.v. de uitgangspositie (met sjwa in ev. en gerealiseerde nasaal in mv.) afgeleid kunnen worden; een poging:

- het meest consequent treden beide elementen op in de meeste Limburgse dialecten en in die van Noord-Brabant en het zuiden van Gelderland: daar zijn vrijwel nooit sporen van sjwa in het ev. overgebleven, en het meervoud heeft nooit /n/; de afstand tot de uitgangspositie is dus extreem;
- op de tweede plaats komt het Hollands (met het Noord-Hollands toch nog wat voorop): de sjwa is in het enkelvoud helemaal weg, en het meervoud heeft in grote meerderheid genoeg aan sjwa;
- het centrum van Nederland (Utrecht, delen van Zuid-Holland en het westen van Gelderland komt op de derde plaats (het meervoud heeft in een meerderheid van de opgaven nog zijn <n> bewaard); dit gegeven dient echter tegen de resultaten besproken in 4.3 bekeken te worden;
- het zuidelijke Brabants (met aansluitend een aantal dialecten in de Limburgse Kempen) neemt objectief gezien vrijwel dezelfde plaats in als het vorige gebied, maar dan wel op basis van andere feiten: er zijn zowel van sjwabehoud in het ev. als van /n/ in het meervoud nog geografisch beperkte restanten. Maar die verdrinken wel in een overvloed van gegevens zonder de twee fenomenen.
- ten slotte zijn er de gebieden in het zuidwesten (Vlaanderen-Zeeland) en het noordoosten (vooral Groningen en Twente), waar het meervoud nog bijna uitzonderingsloos de “duidelijke” <n>-vorm heeft (vaak met syllabische <n>).

Het zou interessant zijn die synchrone volgorde te vergelijken met chronologieën opgesteld op basis van historisch onderzoek van grafieën e.d.¹⁸ Te signaleren valt, dat er geen volledige parallellie lijkt te zijn, maar wij gaan hier niet verder op dit aspect in.

---

¹⁸ Cf. b.v. de chronologie bij Marynissen (1996: 405-413).

4 Realisatie van de mv.-uitgang <ən> in verschillende fonologische omgevingen

4.1 Het materiaal

Om de invloed van de omgeving op het al dan niet handhaven van zowel sjwa als /n/ in het “nasale meervoudssuffix” te onderzoeken, kan het materiaal van de RND te hulp geroepen worden. Ik heb alle antwoorden voor het Nederlandse taalgebied (“Frankische” en “Saksische” dialecten¹⁹) verzameld voor de volgende substantieven (of eventueel hun substituten, cf. verder):

- mensen in zin 73 “Ik kan [niet met/met geen] dwarse mensen omgaan”
- oren en ogen in zin 81: “Zijn oren en zijn ogen lopen”
- prijzen in zin 119: “Er waren vijf prijzen”.

Een paar bedenkingen bij dit materiaal:²⁰

- Afgezien van “prijs” gaan de gekozen substantieven op Westgermaanse n-stammen terug. “Prijs” zelf is een oud leenwoord uit het Frans, dat in een beperkt aantal -uitsluitend zuidoostelijke- dialecten reageert zoals daar bij een niet-vrouwelijk leenwoord te verwachten valt: enkelvouds- en meervoudsvorm zijn er (afgezien, eventueel, van de toon) vaak gelijk. Het aantal plaatsen waarvoor dat geldt, is niet al te groot, en die locaties vormen geen volledig homogeen gebied. Dat betekent dat wij voor dit woord toch wel genoeg gegevens hebben om het beeld voor het “nasale meervoud” in het hele Nederlandse taalgebied te schetsen (cf. verder punt 4.2 voor de methodologie van de kartering).
- Iedereen die een beetje met het RND-materiaal vertrouwd is, weet dat er vrij veel variatie is in de versies die door de informanten gegeven worden. Vooral in gebieden waar de volkstaal weinig van de standaardtaal afwijkt, hebben die informanten nogal eens de neiging om van het voorgelegde patroon af te wijken, ook waar dat strikt genomen niet nodig zal zijn geweest. We krijgen dan b.v. voor zin 73 iets als “Ik heb het niet voor dwarszakken/dwarseriken”. Nog afgezien van het feit dat we dan een heel

---

¹⁹ Hoewel er voor veel verschijnselen een echt continuüm bestaat tussen de noordwestelijke dialecten van het continentale Westgermaans, heb ik er van afgezien de toestand in het Fries mee te bekijken: de meervoudsvorming vertoont in die dialecten immers een in veel opzichten sterk afwijkend patroon.

²⁰ Voor dit onderzoek kwamen in principe dezelfde typen van woorden in aanmerking als voor dat op basis van het materiaal-G/T: oorspronkelijke n-stammen, en verder woorden die zich vrij vroeg daarbij hebben aangesloten: in de praktijk zijn dat in de eerste plaats vrouwelijke substantieven van de oorspronkelijke (j)ô-klasse en vrouwelijke leenwoorden. Uit wat volgt blijkt dat het RND-materiaal op dit punt verre van ideaal is; bezwaarlijk is verder, dat door het omzetten van de oorspronkelijk voorgelegde zin nogal eens andere “volg”-contexten ontstaan.

ander substantief krijgen, staat dat ook nog eens aan het zinseinde, en niet meer voor een woord dat met vocaal begint (de constellatie waar het mij om te doen was). Met zulk “afwijkende” gedrag van de informanten moeten we creatief omgaan, want zoals gezegd: precies in die regio’s waar volkstaal en (informele) standaardtaal in elkaars buurt liggen, is het aantal enquêteplaatsen, en dus ook het aantal opgaven, meestal gering: we kunnen ons juist daar niet veroorloven welk materiaal ook dat ons ter beschikking staat, te verwaarlozen. Ik heb dus zulke “afwijkende” opgaven mee in rekening gebracht, met dien verstande natuurlijk, dat de mv.-vorm alleen meedoet als hij een “nasaal suffix” heeft, en dat hij meegeteld wordt voor de omgeving die gerealiseerd is (in ons voorbeeld dus het zinseinde, en niet de positie voor vocaal die we eigenlijk op het oog hadden).

Het zo verzamelde materiaal is naar drie omgevingen uitgesplitst:

- De meervoudsvorm komt aan het zinseinde of wordt door een duidelijke pauze (in de transcripties aangegeven door het gedachtestreepje) van de rest van de zin gescheiden.²¹ Heel af en toe wordt een vorm ook nog in isolatie aan de zin toegevoegd (waarschijnlijk als hij afzonderlijk gerealiseerd werd, op vraag van de enquêteur). Ook die gevallen zijn in deze categorie meegerekend. In principe komen voor deze omgeving de opgaven voor zin 119 in aanmerking, maar ook 73 levert heel wat gevallen op.

- De meervoudsvorm komt voor een woord met vocalische anlaut te staan; ik heb geen onderscheid gemaakt tussen de -erg zeldzame- gevallen waar bij die vocaal een “harde aanzet” in de vorm van een glottisslag genoteerd wordt, en die waar dat niet gebeurt. Die laatste notaties zullen immers in bepaalde gebieden toch wel zo’n anlaut gehad hebben; maar blijkbaar heeft alleen dr. Jo Daan (in het deel over Noord-Holland) vrij consequent de glottisslag genoteerd. Er zijn in het boven genoemde rijtje twee woorden die (meestal) in de relevante omgeving voorkomen: mensen gevolgd door beklemtoonde vocaal (vaak met glottisslag gerealiseerd), en ogen/oren (die twee wisselen nogal eens qua positie op de eerste of tweede plaats van de conjunctie), gevolgd door het weinig prominente voegwoord *en* (in het materiaal nooit met glottisslag, en dat zal wel overal met de realiteit overeenkomen).

---

²¹ Het moet dan wel om een “natuurlijke” pauze gaan: bij aarzelingen, hervattingen e.d. ontstaan vaak heel “onnatuurlijke” patronen; op te merken valt dat zulke “versies” blijkbaar ook door de enquêteurs zelf al afgewezen zijn: in het gerapporteerde RND-materiaal komen herhalingen, auto-correcties, enz. niet voor (hoewel het absoluut uitgesloten is dat die in de praktijk niet voorgekomen zijn).

- De meervoudsvorm komt voor een woord met consonantische anlaut. Hetzelfde paar ogen/oren als daarnet komt hier in aanmerking (zij het natuurlijk in de opgaven met omgekeerde volgorde van de substantieven). Ik heb uit de mogelijkheden die zich voordeden heel bewust voor deze gekozen: de l, die normaal op het meervoudssuffix volgt, heeft duidelijk meer “assimilatorische” aantrekkingskracht op n dan b.v. d/t/z/s/b/p, enz.²² Met andere woorden: wat voor l gebeurt, lijkt mij het meest extreme patroon in de positie voor consonant te representeren; op die manier zou bij de respectieve opgaven maximale afstand t.o.v. de omgeving voor vocaal gecreëerd moeten worden. Het spreekt vanzelf dat door de eigenaardigheden van deze materiaalverzameling ook andere consonanten in beeld komen. In geen enkel dialectgebied waarvoor vergelijking mogelijk was, heb ik verschil in realisatie van de uitgang kunnen constateren tussen zulke gevallen en die met een volgende l; wat natuurlijk nog niet betekent dat zulke verschillen er helemaal niet zijn; maar zoals gezegd: dat maakt geen deel uit van onze vraagstelling.

4.2 *Kartering*

Het aantal plaatsen waarvoor de RND-enquête is afgenomen, is onvergelijkelijk veel groter dan voor het materiaal-G/T. Vooral in het zuiden is het aantal opnameplaatsen voor een relatief kleine geografische oppervlakte (zeg b.v. maar: een vakje van Kloeke z'n grondkaart) soms overweldigend groot. Het valt natuurlijk wel op dat de dichtheid van het net in andere gebieden dan weer relatief gering is. Dat lijkt logisch voor b.v. Zuid-Holland, waar de volkstaal, zeker in de perceptie van de sprekers zelf, nauwelijks als “dialect” te omschrijven is, maar het is dat absoluut niet voor Groningen en Drente, de twee gebieden die ontegensprekelijk het stiefmoederlijkst behandeld zijn (er zijn zelfs hele vakjes van de grondkaart die in dat gebied zonder opname gebleven zijn).

Gebruik maken van alle beschikbare gegevens levert dan ook op het eerste gezicht een erg onevenwichtige kaart op: een nauwelijks te hanteren overvloed aan gegevens in het ene gebied, een bijzonder spaarzame invulling in het andere. Om dat te vermijden, heb ik een methode ontwikkeld die de gegevens reduceert tot een evenwichtig verspreid net van gelijkwaardige gegevens:²³ per vakje van de grondkaart wordt maar één enkel teken ingevoerd, dat

---

²² /l/ is, net als /n/ een dentale sonorant; eigenlijk verschillen de twee enkel t.a.v. het kenmerk “nasaliteit” van elkaar.

²³ Voor het eerst heb ik de methode toegepast in De Schutter (1997).

als een samenvatting mag gelden van alle beschikbare gegevens. Zijn die allemaal gelijklopend, dan wordt ook maar één teken, het met de opgaven corresponderende, ingevoerd. In nogal wat gevallen komen verschillende opgaven naast elkaar voor. Dat leidt dan altijd tot een complex symbool, dat aan alle opgaven recht laat wedervaren.

Ik ben ervan uitgegaan dat de indeling van de invulkaart in vakjes in principe een goede basis voor de voorgestelde reductie vormt. Dat is natuurlijk niet altijd het geval. Een vakje kan doorsneden worden door een natuurlijke grens (een belangrijke rivier b.v.) of door een belangrijke bekende dialectgrens. De voorgestelde methode dreigt dan tot hybridisering te leiden: het is heel goed mogelijk dat aan de ene kant van de grens een andere vorm algemeen is dan aan de andere: die twee verzamelingen samentellen leidt dan noodzakelijk tot vertekening. Met dat gegeven is rekening gehouden: bij alle als belangrijk te omschrijven partities heb ik in eerste instantie de opgaven naar de deelgebiedjes toe opgedeeld. Als er een consequent verschil bleek te bestaan, is daarmee rekening gehouden: er verschijnen dan, aan weerskanten van de “grens” tekens die de toestand zo adequaat mogelijk weergeven. Blijkt uiteindelijk dat er geen verschil is voor het verschijnsel in kwestie, dan is de grens meestal ook genegeerd. Alleen op de Zeeuwse en Zuid-Hollandse eilanden is consequent met de verdeling rekening gehouden, ook als er -zoals bijna steeds het geval was- geen verschillen te noteren vielen.

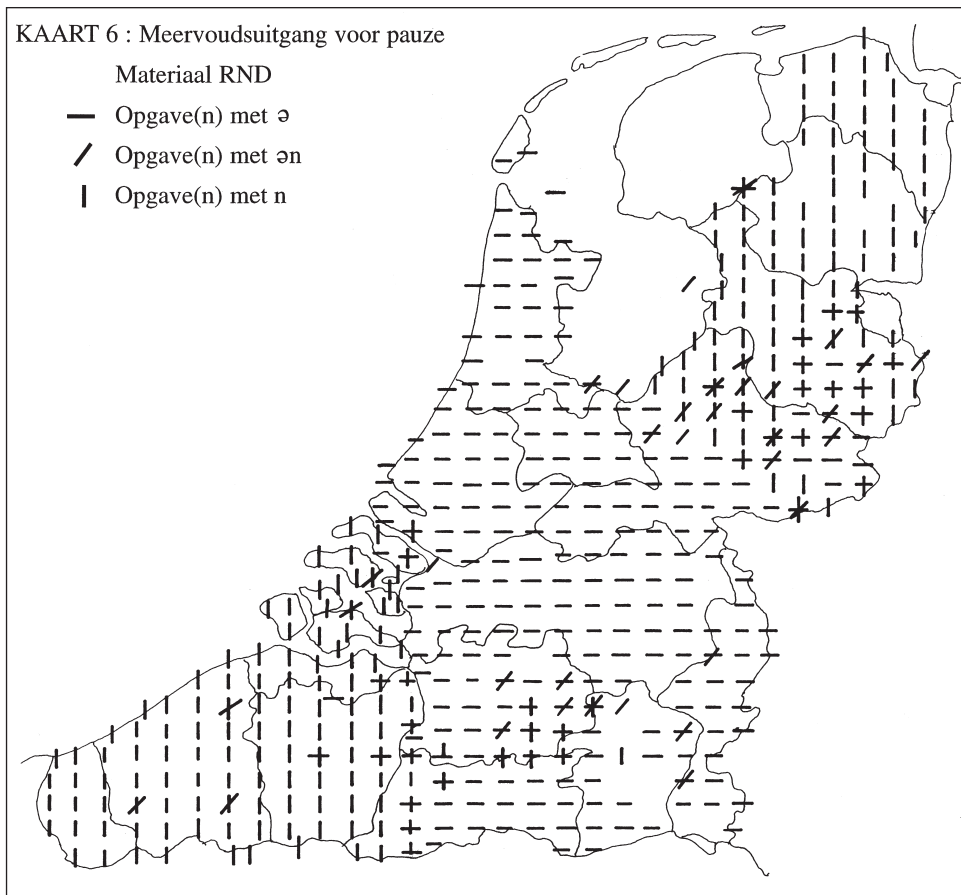
De toegepaste methode heeft m.i. verschillende voordelen: de kaarten zijn overzichtelijker dan als alle gegevens ingevoerd worden; de verdeling van de opgaven is veel gelijkmatiger, en het aantal opgaven is vrij goed vergelijkbaar met dat van de kaarten op basis van het materiaal-G/T. Dat laatste maakt vergelijking-op-zicht ontegenzeggelijk een stuk makkelijker. Daar staat tegenover dat sommige tekens gebaseerd zijn op één enkel gegeven, andere op meer dan tien, met alle kwantitatieve gradaties ertussenin.

4.3 Bespreking van de kaarten 6 tot 8

Om een coherent beeld van de verschillende mogelijke patronen te krijgen, bespreek ik de drie kaarten tezamen. Er kunnen vier gebieden afgebakend worden; drie daarvan zijn heel duidelijk, het laatste (hier nummer drie) is dat veel minder:

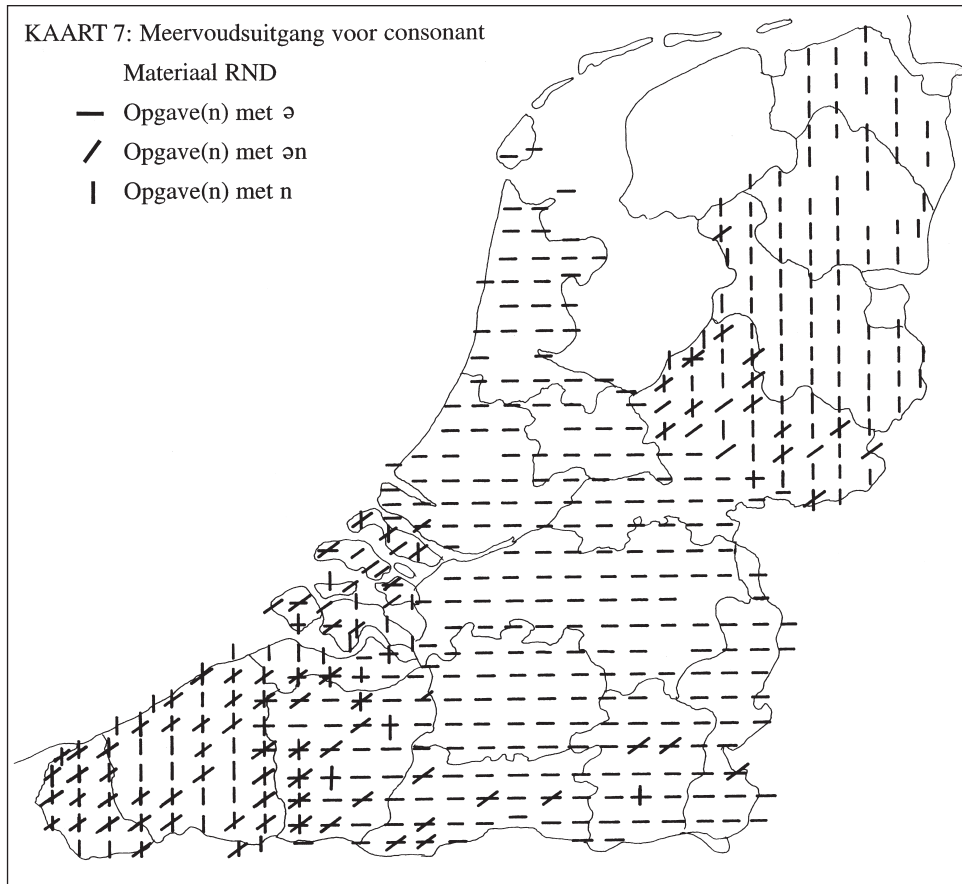
1. Het noordoosten: Groningen, Drente en de Stellingwerven, Overijssel en het noorden en oosten van Gelderland. Het meervoudssuffix wordt daar in bijna alle lokaliteiten als /n/ gerealiseerd (al dan niet sterk syllabisch). Hoe verder je naar het zuiden toe gaat, hoe meer van die “regel” wordt afgeweken. Realisaties met sjwa, al dan niet nog gevolgd door nasaal, zijn veruit het frequentst

in de absolute auslaut (en voor pauze): in de Achterhoek en delen van Twente vormen ze in die context zelfs de meerderheid van de opgaven. Mv.-uitgang gevolgd door een andere klank (vocaal of consonant maakt hier bitter weinig uit), levert een veel homogener /n/-gebied op: er zijn in de zuidelijke rand wel wat <ən> en <ə>-opgaven, maar veel stellen die kwantitatief niet voor.

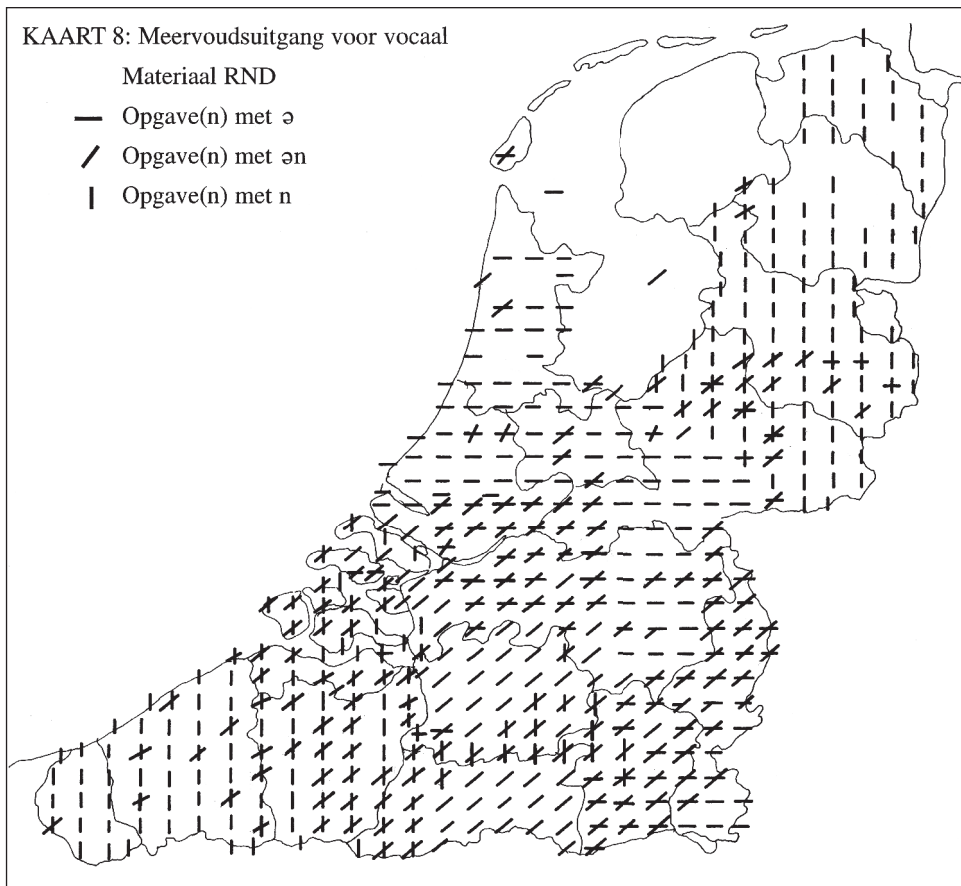
2. Het zuidwesten, van Goeree-Overflakkee over de Zeeuwse eilanden en Zeeuws-Vlaanderen tot Frans- en West-Vlaanderen, Oost-Vlaanderen en het Pajottenland (het westen van de provincie Vlaams-Brabant tot aan de Brusselse agglomeratie). Ook hier overheerst <n>, al dan niet duidelijk vocalisch. Het meest homogene beeld levert hier de omgeving aan zinseinde (voor pauze) op: er zijn daarbij heel weinig afwijkingen van de algemene tendens, en die gaan dan naar een realisatie <ən>, met sjwa, toe. Voor vocalische anlaut (of glottisslag, zie boven) van het volwoord hebben wij in een ruim zuidelijk compartiment van het gebied helemaal hetzelfde beeld als aan zinseinde, maar naarmate wij op de Zeeuwse en Zuid-Hollandse eilanden naar het noorden toe gaan, verliest <n> in die context geleidelijk aan zijn dominante positie.

Voor consonantische anlaut in het volgwwoord worden in bijna het hele gebied (ook) andere vormen opgegeven: <ən> in Frans- en grote delen van West-Vlaanderen, en op de Zeeuwse en Zuid-Hollandse eilanden; <ə> in een deel van Zeeuws-Vlaanderen en bijna heel Oost-Vlaanderen en aangrenzend Vlaams-Brabant. De verspreiding wijst op een evolutie vanuit een vorm <n>, die er in directe aansluiting bij een volgend woord een sjwa bij gekregen heeft (in het hele gebied optioneel of verplicht), waarna de /n/ in het zuidoosten van dit gebied in omgevingen voor consonant verdwenen is.

3. Het uit de literatuur goed bekende /n/-gebiedje in de Antwerpse en Limburgse Kempen.²⁴ Het gaat niet om een homogeen gebied, en dat brengt mee dat het moeilijk af te grenzen is: vormen met <ən> voor pauze (aan zinseinde) of voor consonant komen ook nog verder oostelijk voor, in het centrum van Nederlands-Limburg. Grosso modo komt <n> (zonder sjwa) het vaakste voor als de meervoudsvorm gevolgd wordt door een vocaal of (heel lichtjes

²⁴ Cf. o.a. Blancquaert, Tavernier-Vereecken e.a. (1944) en De Wulf - Taeldeman (deze bundel)

minder) door pauze. Voor consonant blijft van de nasaliteit niet veel meer over, en in elk geval treedt in die zeldzame gevallen waar de nasaal optreedt, altijd <ən>, met sjwa, op, een realisatie die ook in de andere omgevingen niet zeldzaam is.

4. Het hele overblijvende gebied, van Noord-Holland over het centrale deel van Nederland tot Vlaams-Brabant en de twee provincies Limburg, heeft aan zinseinde (voor pauze) en voor consonant <ə>. Voor vocalen (zowel die met -potentieel- harde als met zachte aanzet) hebben Antwerpen (met inbegrip van het in 3 genoemde gebiedje) en Vlaams-Brabant bijna consequent <ən>, Noord- en delen van Zuid-Holland hebben in die omgeving even consequent <ə>, de rest van het gebied (Utrecht, het westen en zuiden van Gelderland, Noord-Brabant en de twee provincies Limburg) geeft de twee vormen in wisselende verhoudingen op. Opgemerkt mag worden dat het oosten van Noord-Brabant toch wel een sterke voorkeur heeft voor de /n/-loze realisatie.

Samenvattend: het Nederlandse taalgebied kan niet als een eenvoudig continuüm gezien worden: het taallandschap is duidelijk vanuit twee polen gestructureerd. Met andere woorden: er zijn twee duidelijke paradigmata die het gebied onder elkaar verdelen. Respectievelijk hebben die als (onderliggende) meervoudsvorm:

- <n>, dat zich in bepaalde omgevingen tot <ən> ontwikkelt, en weer in een deelverzameling van die omgevingen de /n/ verliest (dat laatste is, zoals boven al aangegeven, te zien als een soort van assimilatie aan een willekeurige consonant); deze vorm heerst in de gebieden 1 en 2.
- <ə>, dat er voor vocaal een n bij krijgt (het boven beschreven liaisonfenomeen dus); dit is de vorm van gebied 4.

De twee systemen, die zich natuurlijk allebei uit het eenheidssysteem met <ən> ontwikkeld hebben, kunnen elkaar aan de grenzen van de beschreven gebieden 1 resp. 2, en 4 “ontmoeten” : <ən> kan in die gebieden hetzij op <n>, hetzij op <ə> teruggaan (welke mogelijkheid gerealiseerd is, is alleen uit de hele bezetting af te leiden). De twee systemen kunnen ook helemaal door elkaar lopen, en dat is kennelijk wat in het “Kempense” restgebied 3 het geval is. Te verwachten valt dan ook, dat dat laatste gebied (dat oorspronkelijk de vorm <n> gehad zal hebben) aan het in de omgeving overal dominante <ə>-patroon ten prooi zal vallen: die vorm haalt het dan in alle omgevingen behalve voor vocaal, waar <ən> de laatste resten van <n> (dat in het RND-materiaal nog vrij frequent opgegeven wordt) zal verdrijven (cf. punt 5).

5 Een vergelijking tussen de twee onderzoeken

Met de laatste opmerking van punt 4.4 zijn wij in het domein van het “koffiedik kijken” terechtgekomen. Of toch niet? Het zal duidelijk zijn: wij beschikken voor het bewuste gebied 3 wel over vergelijkingsmateriaal van een paar decennia later: het materiaal-G/T beschrijft voor Antwerpen en Limburg het taalgebruik van ten minste één generatie later dan dat van de RND,²⁵ en het lijkt al wel een en ander te confirmeren. In elk geval levert dat materiaal voor het oosten van Antwerpen en de Belgisch-Limburgse Kempen geen enkele <n>-vorm (zonder sjwa) meer op, en op de meeste kaarten (de spreekwoordelijke uitzondering is die voor bedden, cf. boven) is het aantal opgaven met sjwa+ /n/ erg beperkt.

Hoe zit het nu met de rest van de vergelijkingen op basis van de verschillende materiaalverzamelingen? Op het eerste gezicht zijn er niet al teveel

---

²⁵ Het materiaal voor Antwerpen werd opgenomen in de jaren 40, dat voor Limburg een decennium later. Het materiaal-G/T dateert van de jaren tachtig.

verschuivingen in de twee grote <n>-gebieden: vooral in het zuidwesten tonen onze kaarten 1 tot 5 wel wat variatie naargelang van de lokaliteit, maar een perfect vergelijkbaar patroon komt ook op kaart 7 (voor vocaal) en -weliswaar in iets mindere mate- op kaart 6 (aan zinseinde en voor pauze, dus eigenlijk de perfecte “match” van kaarten 1-5) voor. Het noordoosten vertoont op beide kaartensets hetzelfde beeld: wellicht is dat tenminste gedeeltelijk een reflex van het feit dat het RND-materiaal daar niet zo verschrikkelijk veel vroeger dan het materiaal-G/T is opgevraagd.

Wat echter bij een vergelijking van de kaarten 1-5 enerzijds, kaart 6 (voor pauze of aan zinseinde) anderzijds, onmiddellijk opvalt, is de enorme discrepantie in het noorden van het grote centrale gebied, waar <n> (zonder sjwa) niet als onderliggende vorm voorkomt: in Utrecht en aangrenzend Zuid-Holland en Gelderland hebben de kaarten op basis van het materiaal-G/T een sterke bezetting van <ən>-meervoud; op kaart 6, op basis van de RND, treffen wij zulke meervoudsvormen alleen (en dan nog mondjesmaat) in het noorden van dat gebied (Gooi en Veluwe) aan. Dit markante verschil roept vragen op. Gegeven het niet te ontkennen feit dat de n-loze vorm in de standaardtaal als de informele, of zelfs de gewone vorm geldt, was immers niet a priori te verwachten dat die vorm in het recente verleden terrein zou moeten prijsgeven in de toch bij uitstek informele lokale varianten van het Nederlands, de dialecten. Of zitten wij er met die voor de hand liggende assumptie naast? Een toename van /n/-realisaties in het “Poldernederlands”, de “nieuwe” normtaal, is bij mijn weten nog niet gesignaleerd, maar uitsluiten kunnen wij zoiets ook niet van meet af aan.²⁶ Op dit ogenblik kan ik niet veel meer dan het probleem signaleren.

6 Besluit

Fonetisch heeft wat nogal eens het “nasale” meervoud genoemd wordt, drie vormen: <n>, <ən> (daarbij zijn in het hele onderzoek ook de gevallen met genasaliseerde sjwa gerekend) en <ə>. De verhoudingen in het hele taalgebied zijn te vatten als wij twee verschillende evolutieve reeksen poneren:

- onderliggend <n> krijgt er een sjwa bij, waarna in bepaalde omgevingen de /n/ weer verdwijnt.
- onderliggend <ə> krijgt er in bepaalde omgevingen een /n/ bij (als liaisonklank).

---

²⁶ Een paar aspecten van het door Van Hout en Van de Velde (2000 en 2001 in deze bundel) gerapporteerde onderzoek van de standaardtaal van leraren in Nederland zou in die richting kunnen wijzen. Met name het ruimere gebruik van /n/ na sjwa door jongeren en door vrouwen, in vergelijking met de overige groepen spoort wel met zo’n hypothese.

Dialect per dialect bekeken zijn er dus vijf realisatiesystemen mogelijk, die blijkens onze kaarten ook alle vijf voorkomen:

- uitsluitend <n>
- <n> en <ən>
- <n>, <ən> en <ə>
- <ə> en <ən>
- uitsluitend <ə>

Eigenlijk is alleen voor de dialecten met een van de eerste drie systemen de term “nasaal meervoud” echt verantwoord. De overige (waaronder dus de Nederlandse standaardtaal) hebben synchroon een sjwa-meervoud. Het suffix kan met een liaison-/n/ uitgebreid worden.

Bibliografie

BLANQUAERT, E.

1957: *Praktische Uitspraakleer van de Nederlandse Taal*, vijfde uitgave. Antwerpen, De Sikkel.

BLANQUAERT, E., C. TAVERNIER-VERECKEN E.A.

1944: “Apocope van slot-n na doffe e in het Nederlandsch”. In *Feestbundel Van de Wijer*, deel II, 7-24.

LOEY, A. VAN

1959: *Schönfeld's historische grammatica van het Nederlands - Klankleer, vormleer, woordvorming*. Zesde druk. Zutphen, W.J. Thieme

MARYNISSEN, ANN

1996: *De flexie van het substantief in het 13de-eeuwse ambtelijke Middelnederlands*. Een taalgeografische studie. Studies op het gebied van de Nederlandse Taalkunde, nr. 2. BICN, Leuven, Peeters.

RND:

Reeks *Nederlandse dialectatlassen*, onder redactie van E. Blancquaert, later van E. Blancquaert en W. Péé, ten slotte van W. Péé. 1925-82.

ROOIJ, J. DE

1974: “Dubbel meervoud I-II”. In *Taal en Tongval* 26, 46-69 en 153-178.

SCHUTTER, G. DE

1997: “De imperatief in de Nederlandse dialecten”. In *Taal en Tongval* 49, 31-60.

SCHUTTER, G. DE

1998: “Nog eens over de oorsprong van het s-meervoud in het Nederlands”. In *Taal en Tongval* 50, 121-134.

TAELEDAMAN, JOHAN

1985: *De klankstructuur van het Gents. Een synchrone beschrijving en een historische en geografische situering*. Werken uitgegeven door de Faculteit van de Letteren en Wijsbegeerte, afl. 172. Gent, Rijksuniversiteit.

VELDE, H. VAN DE & R. VAN HOUT

2000: 'N-deletion in reading style'. Hoop, H. de & T. van der Wouden (eds.): *Linguistics in the Netherlands 2000*. Amsterdam/Philadelphia: John Benjamins Pub. Co., 209-219.

VELDE, H. VAN DE & R. VAN HOUT

2001. Spreekertypologie met betrekking tot de realisering van de slot-n in het Standaard-Nederlands, *Taal en Tongval*, Themanummer 14, 89-112.

WULF, C. DE & J. TAELEMAN

2001: Spreekertypologie met betrekking tot de realisering van de slot-n in het Standaard-Nederlands, *Taal en Tongval*, Themanummer 14, 113-141.